

Т. І. Єфименко, П. М. Леоненко

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ Й. А. ШУМПЕТЕРА ЯК ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І СУЧАСНІСТЬ*

Розробку класичних ситуацій, історії економічного аналізу, теорій економічного розвитку, статистики й динаміки, підприємництва та інші наукові новачі Й. А. Шумпетера розглянуто як інноваційну діяльність видатного вченого в різних сферах економічної науки. Розкрито актуальність і затребуваність ряду наукових розробок Й. Шумпетера в сучасних умовах.

The development of classical situations, history of economic analysis, theories of economic development, statics and dynamics, entrepreneurship and other scientific innovations by J.A. Schumpeter are considered as innovations of an outstanding scientist in different fields of economics. The urgency and relevance of the number of scientific developments by Schumpeter in modern conditions are revealed.

Ключові слова: Й. Шумпетер, класична ситуація, економічний розвиток, статика, динаміка, інновації, інноваційна діяльність, підприємництво.

Кожні чергові Шумпетерівські читання (до речі, на черзі їх проведення в Україні) — це нова можливість віддати данину видатному вченому, новатору в економічній науці, авторові таких теорій економічної думки, які позначали віхи її розвитку та й досі не втратили наукового значення. Разом із тим це добра нагода для плідного обміну думками між ученими на міжнародному рівні, збільшення й поглиблення знань про наукову творчість видатного економіста, його інноваційну діяльність у сфері наукових досліджень, а також для обговорення актуальних проблем соціально-економічного розвитку та подальшого поступу економічної науки у світлі теоретичної спадщини Й. А. Шумпетера.

Під цим кутом зору принципове значення має аргументація відповідей на запитання: яке теоретичне й практичне значення мають деякі ідеї Й. Шумпетера для розроблення моделі (моделей) сучасної економічної системи, шляхів її формування та механізмів функціонування; чи застосовні вони взагалі (а якщо так, то наскільки) до пострадянської реальності; якою мірою закономірності й тенденції розвитку економічної теорії, свого часу (а саме в першій половині XX ст.) виявлені Й. Шумпетером, властиві розвитку економічної науки в другій половині XX ст. — першому десятилітті XXI ст.?

Мета статті — знайти додаткові аргументи для підтвердження актуальності та затребуваності ряду наукових розробок Й. Шумпетера в сучасних умовах.

Німецькі вчені, дослідники наукової творчості Й. Шумпетера — М. Беккер, Г. Еслінгер, У. Хедтке та Т. Кнудсен — вдало розкрили причини зростання інтересу сучасних науковців до аналізу його праць: “1980-і й 1990-і роки

* Доповідь на III Міжнародній науково-практичній конференції “Шумпетерівські читання” (м. Перм, 22 листопада 2013 р.).

ознаменувалися драматичним збільшенням обсягу досліджень, що зверталися по джерело натхнення до праць та ідей Шумпетера. Актуальність розуміння економічного розвитку та соціальної динаміки, яка лежить у його основі, очевидно, зростає у світі, в якому дедалі швидше відбуваються глибокі й дивні події. Останні досягнення в галузі агентно-орієнтованого моделювання, схоже, також відповідають поглядам Шумпетера на теоретичний прогрес, моделюючи виникнення нових явищ, не звертаючись до чинників, екзогенних щодо системи, котра розглядається” [1, с. 843]. Поряд із цим німецькі вчені роблять важливе застереження: “Однак нерозв’язана проблема Шумпетера (на думку німецьких дослідників, наукового пояснення новизни. — *Авт.*) була глибокою, і ще багато потрібно зробити до того, як можна буде дати їй спокій” [1, с. 843].

У першому десятилітті ХХІ ст. інтерес до наукового дослідження різноманітних ідей Й. Шумпетера в галузі економічної теорії, фінансів, соціології тощо зберігся. Назвемо лише деякі важливі новітні вітчизняні й зарубіжні дослідження його наукової творчості.

Так, чернівецькі дослідники підготували бібліографічний покажчик праць Й. Шумпетера та про нього з цікавим, ґрунтовним нарисом П. Нікіфорова і Б. Сторощука “Буковинська прелюдія “творчого руйнівника” [2]. Також видані матеріали двох міжнародних науково-практичних конференцій, що відбулися в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у 2003 і 2011 рр. [3; 4].

Серед зарубіжних наукових досліджень відзначимо насамперед праці відомих американських учених В. Баумоля, А. Хіртґе, Т. Маккроу, К. Фримена та Ф. Луки, де вкотре проаналізовані різні аспекти наукової творчості Й. Шумпетера, переважно дослідження інновацій, підприємництва, підприємницького прибутку, “творчого саморуйнування” капіталізму та ін. [5–8].

Матеріали наукового семінару з проблем динаміки, факторів, ступенів економічного розвитку, приуроченого до 100-річчя виходу книги “Теорії економічного розвитку” Й. Шумпетера та 70-річчя його книги “Капіталізм, соціалізм і демократія”, висвітлені в науковому огляді А. Беянової та Т. Гудкової [9]. Питання інноваційного підприємництва, шумпетерівського підприємця, взаємозв’язку економічних систем і технічного прогресу, розвитку економічної теорії у світлі концепцій ученого розглянуті в праці академіка НАН України А. Чухна [10], в статтях професора Гарвардського університету Я. Корнаї [11] та академіка РАН В. Маєвського [12].

Творчість видатного австро-американського економіста, теоретика, соціолога, фінансиста, історика економічної й фінансової думки Йозефа Алоїза Шумпетера (1883–1950) пронизана науковим новаторством. Воно органічно притаманне всім основним науковим працям ученого, таким як “Природа і сутність теоретичної національної економії” (1908), “Теорія економічного розвитку” (1911), “Економічні цикли” (1939), “Капіталізм, соціалізм і демократія” (1942), “Історія економічного аналізу” (1954).

Ми розглядаємо наукове новаторство вченого як його інноваційну діяльність у особливій сфері виробництва — духовній, що переплітається зі сферою матеріального виробництва та збагачує її, постачаючи останній результат свого функціонування. До певної міри така постановка питання ґрунтується на працях самого Й. Шумпетера, зокрема на його теоріях економічного піднесення та розвитку економічної науки, інновацій і підприємництва. На думку вченого, його теорія — це “лише окремих випадок, що пристосований до економічної сфери, більшої теорії, яка застосовується до змін у всіх сферах суспільного життя, включаючи науку й мистецтво” [13, с. 97]. В “Історії економічного аналізу” він провів аналогію між технологічним прогресом у матеріальному виробництві та аналітичним прогресом у економічній науці, продукцією науки та продукцією промисловості, інтелектуальними трансформаціями і трансформаціями в матеріальному виробництві. На підставі цього відомий британський економіст, знаний дослідник наукової творчості Й. Шумпетера професор П. Вінарчик встановив безпосередній зв’язок між “Теорією економічного розвитку” Й. Шумпетера та “Структурою наукових революцій” (1962) Т. Куна. Поряд із традиційним поглядом на першу працю як цінний внесок у дослідження економічної еволюції та на другу як важливе дослідження процесу нагромадження знань П. Вінарчик висловив нову, оригінальну точку зору. Сутність її така: характеристика капіталістичного розвитку в Й. Шумпетера значною мірою передбачає опис розвитку науки у Т. Куна. Між теоретичними системами двох учених П. Вінарчик знайшов багато схожого: 1) спокій порушується ендогенною зміною; 2) видатний учений характеризується як підприємець, що здійснює нововведення в галузі знання на тлі традиційного спротиву змінам; 3) нововведення порушує безперервність; 4) визнається факт творчого руйнування, властивий таким трансформаціям [14, с. 17].

Наукова творчість Й. Шумпетера в його молоді роки була пов’язана з Україною. У 1909—1911 рр. він обіймав посаду професора політичної економії Чернівецького університету та одночасно інтенсивно працював над своїми майбутніми творами, зокрема “Теорією економічного розвитку”. Тези книги 1910 р. свідчать про те, що вчений уже тоді мав основні ідеї щодо новизни свого твору. Залишаючи Чернівецький університет у зв’язку з переходом до університету м. Грац (Австрія), Й. Шумпетер прочитав лекцію “Минуле та сьогодення соціальних наук”. Як з’ясувалося згодом, вона була, по суті, проспектом майбутніх відомих фундаментальних праць вченого “Економічні доктрини й метод” (1914) та “Історія економічного аналізу”. Остання вийшла у світ уже після смерті автора завдяки зусиллям його дружини та друзів.

За роки роботи в Чернівецькому університеті Й. Шумпетер переконався в необхідності та плідності міждисциплінарних досліджень, зокрема важливості розвитку політичної економії (економічної теорії) в найтіснішому взаємозв’язку з історією економіки й економічної думки, соціологією,

статистику. Це переконання, що з роками лише поглиблювалося, знайшло своє відображення вже в ранній період наукової діяльності вченого, а саме в його статті “Як вивчати соціологію” (1910) та в монографії “Минуле та майбутнє соціологічних наук” (1915), опублікованих Академічним товариством соціології в Чернівцях, активним членом якого був Й. Шумпетер.

Таким чином, Й. Шумпетер уже на початку своєї викладацької й наукової діяльності, по суті, став предтечею інтеграційних тенденцій у розвитку економічної, соціологічної, психологічної та інших суспільних наук. Глава Національного банку Австрії професор, доктор Евальд Новотни вдало зазначив, що інтеграційний погляд Й. Шумпетера на політекономію як на “соціальну економіку”, котрий великою мірою відображений у його “Теорії економічного розвитку”, нині є разуче актуальним і свіжим [15, с. 6]. І справді, внутрішньо- й міждисциплінарний підходи до економічних досліджень нині широко застосовуються в суспільних науках. Досить часто застосування таких підходів та властивих їм методів спричиняє виникнення нових галузей (чи підрозділів) неортодоксальної економічної науки, наприклад біоекономіки (*Bioeconomics*), екологічної економіки (*Ecological Economics*), поведінкової економіки чи економічної психології (*Behavioral Economics*), еконофізики (*Econophysics*), економічної соціології (*Economic Sociology*), соціоекономіки (*Socioeconomics*) [16, с. 35—39].

Наукове новаторство Й. Шумпетера охоплює різні сфери економічної науки — методологію дослідження, економічну теорію, історію економіки та економічної думки, економічну політику та ін. У аспекті проблемно-тематичних розробок серед них варто виокремити економічну історіографію, економічну еволюцію та інституційно-еволюційну теорію.

Деякі проблемні питання розвитку економічної науки та господарської практики, свого часу (в першій половині — середині ХХ ст.) порушені й розглянуті вченим, сьогодні потребують нового осмислення й трактування з урахуванням розвитку сучасних економічної та фінансової наук, поглядів відомих українських і зарубіжних учених. Ці питання нами об’єднані в такі блоки:

1. Професіоналізація економічної науки та її історії, періодизація й закономірності розвитку, структура економічної науки, порівняльний аналіз методології, економічних теорій, економічної історії та історії економічних вчень.

2. Питання рівноважного й нерівноважного характеру економічного розвитку, статичності та динаміки, їх відображення в економічних теоріях. Новаторські трактування підприємця й підприємництва, нових комбінацій у економічному розвитку.

3. Питання суперечностей розвитку та розпаду капіталізму, його “творчої руйнації” й адаптивних можливостей капіталу. Порівняння прогнозів розвитку капіталізму К. Маркса, Дж. Кейнса та Й. Шумпетера.

4. Питання економічного зростання, циклів ділової активності. Типи та види бізнес-циклів (К. Жугляра, Дж. Кітчана, С. Кузнеця, К. Кондратьєва та ін.).

Як видно, наукова творчість Й. Шумпетера охоплює широке коло питань, принципово важливих для розвитку економічної теорії та господарської практики. Трагування цих питань ученим відзначалося новаторським підходом та не втратило актуальності. Більше того, з часом, у нових соціально-економічних умовах, значимість їх розгляду й творчого вирішення значно зросли.

Щодо всіх цих сфер наукового новаторства Й. Шумпетера можна стверджувати, що вони існують на тлі парадоксів його наукової творчості, так званих парадоксів Шумпетера¹. Маються на увазі як новизна й оригінальність фундаментальних розробок ученого, так і його несподівані висновки, поєднання протилежностей, наявність цікавих двозначностей тощо. Насамперед ідеться про вирішення дискусійних питань: до якої економічної школи чи напряму слід віднести теорії Й. Шумпетера та чи доречно говорити про започаткування ним власної наукової школи.

За рік до виходу монографії “Теорія економічного розвитку” вчений підсумував свої погляди у вигляді таких тез: по-перше, економічні процеси поділяються на два різних і на практиці легко розпізнаваних класи: статичні й динамічні; по-друге, останні демонструють виключно економічну еволюцію, тобто ті зміни в моделі економіки, які виникають самі по собі; по-третє, економічна еволюція, по суті, є порушенням статичної рівноваги в економіці; по-четверте, таке порушення викликає реакцію з боку статичних мас у економіці, а саме рух у напрямку встановлення нового стану рівноваги [8, с. 77]. Ці тези, як і зазначена монографія, свідчать про інноваційний зміст наукової творчості Й. Шумпетера та водночас містять парадокси — поєднання статичної й динаміки, неокласики та еволюціонізму, ортодоксальних і гетеродоксальних поглядів.

Свою мету вчений визначив як спробу розробити теоретичну модель економічного розвитку в часі, або з'ясувати, що то за сила, яку виробляє економічна система та котра безперервно її змінює. Щоб відтінити наукову новизну постановки й розв'язання цього теоретичного завдання, Й. Шумпетер здійснив порівняльний аналіз розвитку економічних теорій своїх видатних попередників та дійшов висновку про статичний характер усіх теорій, що не змінився навіть після маржиналістської революції останньої третини XIX ст. Подолання статичної економічної теорії, надання їй динаміки, історичний підхід до аналізу реальності — видатні заслуги Й. Шумпетера.

Учений розрізняв два типи економічних змін: 1) зміни економічного життя почасти через зміни в умовах, до яких воно прагне адаптуватися; 2) зміни, котрі

¹ Парадокс (від грец. *paradoxos* — несподіваний, дивний) — це 1) несподіване, незвичне, таке що розходиться з традицією, твердження, міркування, висновок; 2) у логіці — суперечність, отримана в результаті зовнішньої логічно правильного міркування, що призводить до взаємно суперечливих висновків. Наявність парадоксу означає неспроможність якогось із посилань (аксіом), котрі використовуються в даному міркуванні або теорії загалом, хоча цю неспроможність часто важко виявити, пояснити й тим більше подолати (див.: Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энциклоп., 1985. — С. 969).

“вирастають” із середини системи. На думку вченого, саме другий тип спричиняє стільки важливих економічних явищ, що заслуговує на окрему теорію. “У нашому розумінні розвиток — це окреме явище, цілком відмінне від того, що можна спостерігати в економічному колообігу чи в прагненні до рівноваги, — наголошував він. — Це спонтанні й дискретні зміни у шляхах перебігу економічного життя, порушення рівноваги, які назавжди змінюють і замінюють стан рівноваги”. І далі: “Наша теорія розвитку — не що інше, як розгляд цього явища та властивих йому процесів” [15, с. 73, 74]. Ще точнішим визначенням поняття “розвиток” учений вважав таке: “тип зміни, що постає зсередини системи, яка настільки зміщує свою точку рівноваги, що нову неможливо досягнути, рухаючись нескінченно малими кроками від старої” [15, с. 74].

На думку Й. Шумпетера, не лише неокласика, а й економічна теорія Дж. Кейнса не перейшли Рубікон статички: “вони залишали основний корпус економічної теорії на “статичному” березі ріки” [18, с. 1526]. Між тим проблема подальшого розвитку економічної теорії, за словами вченого, полягає якраз у протилежному: потрібно не доповнювати статичну теорію “здобиччю”, що принесена з цих екскурсів, а замінити її системою загальної економічної динаміки, в котру статика входить як окремий випадок [18, с. 1526].

Існування “парадоксів Шумпетера” в умовах сучасних кризових явищ у розвитку економічної теорії відкриває для дослідника два можливих шляхи втілення ідей вченого для подолання кризи: перший — на основі оновлення нинішнього неокласичного мейнстріму (основної течії, або, за іншою термінологією, магістрального напрямку сучасної економічної теорії); другий — на основі альтернативних, гетеродоксальних економічних теорій, посткейнсіанства, еволюційно-інституційного напрямку.

Учені досі по-різному пояснюють загадку “парадоксів Шумпетера”, при цьому вони не мають остаточної відповіді (якщо вона взагалі можлива) на питання про їх причини. Однією з можливих відповідей є: вплив на наукову творчість Шумпетера, зокрема на його основні теоретичні праці, видатних учених — представників різних шкіл і напрямів економічної думки, зокрема таких неокласиків, як Л. Вальрас, І. Фішер, Дж. Кларк, К. Менгер, німецького економіста-історика Г. Шмоллера, основоположника пролетарської політекономії К. Маркса. У суперечливій сукупності своїх теорій і шкіл вони певною мірою допомагають пояснити згаданий парадокс: перебування Й. Шумпетера на межі парадигми загальної рівноваги та парадигми економічної динаміки; використання різних методів дослідження, у т. ч. історичного з підкресленням його переваг; взаємозв'язок інновацій і динамізму капіталістичної системи як першопричини її можливого “творчого саморуйнування”.

На основі цих парадоксів врешті-решт з'явився загальний “парадокс досліджень” наукової творчості Й. Шумпетера. Сформулюємо його так. Серед дослідників панує точка зору про неможливість віднести цього вченого до певної школи чи напрямку економічної теорії та перебування його дослідницької

програми на межі парадигми рівноваги. Звідси впливає його парадоксальне ставлення до економічної теорії: вчений — найбільший ортодокс серед прихильників неокласики, але, оскільки він єдиний серед економістів цього напрямку рішуче заперечував підвалини парадигми рівноваги, таким чином, він виявився найбільшим гетеродоксом серед її прихильників. По суті, цей самий парадокс дещо інакше сформульовано П. Вінарчиком, на думку якого Й. Шумпетера “можна вважати й теоретиком, що належить до антимейнстрімівського неергодичного табору, котрий робить акцент на змінах у економічній системі, й промейнстрімівським економістом, який звичайно належить, хоча й із застереженнями, до ергодичного табору з акцентом на її незмінність (курсив П. Вінарчика)” [14, с. 23]. Звідси постає не лише проблема вибору сучасними дослідниками позиції вченого і трактування його поглядів, а й проблема можливого застосування його концепцій для подолання кризових явищ у сучасній економічній теорії.

Такий підхід до вивчення наукової творчості Й. Шумпетера сприймається як особливий, окремий випадок, обумовлений специфікою поглядів відомого вченого. Доречно звернути увагу на більш загальний підхід, коли йдеться про розвиток економічної теорії Заходу після 1950-х років. Висвітлюючи його, професор Гарвардського університету (США) Н. Менкью справедливо вважає всіх сучасних економістів до якоїсь міри прихильниками класичної школи, адже вчені-викладачі читають лекції з оптимізації, рівноваги й ефективності ринків. “Об’єднати два підходи — той, що ґрунтується на теоріях Сміта й Маршалла, та котрий належить до кейнсіанського аналізу економіки з недостатнім сукупним попитом, — вважає професор, — ось завдання, що стояло перед макроекономікою відтоді, коли вона розпочала своє існування як особлива дисципліна” [19, с. 92]. Відомо, що розв’язання цього завдання знайшло свій вираз у виникненні неокласично-кейнсіанського синтезу. Подальший розвиток економічної теорії (з кінця 1960-х років) Н. Менкью образно описує за аналогією зі зведенням будинку. Тоді як нові класики (М. Фрідмен, Р. Лукас та ін.) відмовилися від синтезу та розпочали все заново, нові кейнсіанці (Дж. Акерлоф, Дж. Стігліц, С. Фішер, Дж. Єллен та ін.) виступали за збереження багатьох його елементів, намагалися застосувати мікроекономічний інструментарій для глибшого аналізу компромісу, досягнутого ранніми кейнсіанцями. “Неокласично-кейнсіанський синтез був схожий на дім, побудований у 1940-і роки, — зазначає професор. Нові класики дивилися на його застарілі конструкції та казали, що це мотлох, а нові кейнсіанці захоплювалися старими майстрами й вірили у можливість глобальної реорганізації” [19, с. 93]. До цього слід обов’язково додати, що палітра сучасної економічної думки та зміни, що відбулися й далі відбуваються в ній, значно багатші. Ідеться насамперед про не згаданий Н. Менкью розвиток різних варіантів посткейнсіанства, інституціонального напрямку, інших неортодоксальних теорій і шкіл [20].

Отже, у світлі постшумпетерівського періоду розвитку економічної теорії “парадокси Шумпетера” виявляються загальним правилом, а не винятком із нього. Вони відображають у нетрадиційній формі певні тенденції в розвитку сучасної економічної думки.

З першого блоку виокремлених нами питань звернемо увагу на розгляд Й. Шумпетером тенденцій розвитку економічної науки, її стану та перспектив. У його працях обґрунтовано й розкрито, по-перше, закономірності прогресу розвитку економічної науки в часі та просторі; по-друге, наявність джерел сприяння та перешкод прогресу економічної науки; по-третє, ідеологічні упередження щодо економічного процесу, які набагато небезпечніші для кумулятивного збільшення знань і наукового характеру аналітичних розробок, ніж такі чинники, як “оціночні судження” та “захист інтересів”; по-четверте, неминучість суперечливих трактувань розвитку економічної теорії та її історії.

Такий підхід зумовлений специфічним розумінням ученим понять “наука”, “економічна наука”, “структура економічної науки” та ін. Розкриваючи існування найтіснішого зв’язку між “фактичним” і “теоретичним” дослідженням, Й. Шумпетер підкреслював, що теорія дає науковцю інструментарій для вивчення фактів і розв’язання проблем. Важливо тримати в полі зору теоретичного апарату масу непроаналізованих фактів, особливо статистичних, адже, на думку вченого, на кожній стадії економічного розвитку теоретичне знання є концептуальним путівником для сприйняття нових, ще не пояснених розробленими теоріями фактів. Безперечне зростання фактичного матеріалу повинне генерувати нове теоретичне знання й таким чином удосконалювати наявні теорії, обґрунтовувати нові. Й. Шумпетер вважав, що економічна теорія в інструментальному розумінні цього терміна (тобто в такому, за якого вона не включає ні політичну доктрину, ні пояснювальні гіпотези, а є лише сумою методів обробки фактів) розвивалася, не відстаючи від нагромадження останніх. Очевидно, розгляд поступу економічних і фінансових теорій під цим кутом зору свідчить про наявність прогресу економічної науки.

У дискусіях щодо ефективності/неефективності, кризи/прогресу сучасної економічної теорії, що загострилися після глобальної фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр., дедалі частіше на новий лад звучать думки Й. Шумпетера про тенденції розвитку економічної науки. Сильним моментом концепцій вченого є їх зв’язок із реальністю, опора на конкретні економічні факти, явища й процеси. Він уникав схоластичного теоретизування та схоластичного математичного моделювання, відірваного від економічної дійсності, й намагався розкрити природу та сутність економічних і соціальних змін у суспільстві. Саме тому його розробки, насамперед у галузі економічного зростання, інноваційного розвитку, знайшли застосування в прикладних дослідженнях і дотепер становлять інтерес для науковців різних спеціальностей.

Й. Шумпетер неодноразово підкреслював, що перш ніж досліджувати розуміння тим чи тим автором поняття економічної науки, її ключових

компонентів, історії науки тощо, треба ретельно з'ясувати, який саме зміст він вклав у кожен із цих термінів. Окремі ключові поняття, котрі належать до різних видів економічної думки, та їх визначення вченим наведені в таблиці.

Таблиця. Економічна наука та її історія в термінах динамічної соціології знання

Ключові поняття	Визначення Й. Шумпетера
Наука	Будь-який вид знання, що є об'єктом свідомого вдосконалення. Процес удосконалення породжує певні прийоми мислення — методи чи техніку дослідження. Будь-яка галузь знання, що виробила спеціалізовану техніку пошуку та інтерпретації (аналізу) фактів (с. 8).
Економічна думка	Сукупність усіх думок і побажань із економічних питань (особливо в галузі економічної політики), присутніх у суспільній свідомості в цей час і в даному місці. Суспільна свідомість ніколи не буває однорідною, вона відображає поділ певного суспільства на групи та класи різної природи (с. 46).
Історія економічної думки	Історія економічної думки починається з письмових джерел теократичних держав стародавнього світу... Але історія економічного аналізу починається тільки з греків (с. 63).
Політична економія	Виклад системи економічної політики, котру автор відстоює виходячи з якогось єдиного нормативного принципу: економічного лібералізму, соціалізму тощо (с. 45).
Історія політичної економії	Історія сукупності поглядів економістів на практичні проблеми разом із системою суспільних цінностей, що стоять за цими поглядами (с. 1499).
Економічна теорія (економічний аналіз)	Сукупність усіх інструментів аналізу, включаючи важливі передумови (с. 19). Техніка історичного, статистичного й теоретичного дослідження та результати, що досягаються з її допомогою (с. 25).
Історія економічної теорії (економічного аналізу)	Історія інтелектуальних зусиль, що докладаються людьми для розуміння економічних явищ, або історія аналітичних чи наукових аспектів економічної думки (с. 3).
Прогрес економічної науки	Поява нових відправних точок (<i>new departures</i>), тобто відкриття нових фактів, нових аспектів старих фактів або нових співвідношень фактів (с. 1500). Розвиток аналітичного апарату економічної науки (с. 1501).

Джерело: Шумпетер Й. А. История экономического анализа : в 3 т. / Й. А. Шумпетер. — СПб. : Экон. шк., 2003.

До складу економічної науки (*Economics*) Й. Шумпетер відносить економічну історію, статистику, теорію та економічну соціологію. Він обґрунтував саме такий склад економічної науки та їх розгляд під загальною рубрикою “техніка економічного аналізу” [18, с. 14—29]. Це трактування ґрунтується на особливому способі включення кожного з основних елементів (складових) дещо відокремленої й водночас взаємозалежної частини економічної науки в її загальну структуру. Перелічені елементи входять у економічну науку перевіреним аналітичним інструментарієм (технікою економічного аналізу). Такий підхід відбив прагнення вченого до єдності техніки історичного, статистичного й теоретичного дослідження та результатів, які досягаються з її допомогою.

Не можна відмовити Й. Шумпетеру в специфіці й оригінальності трактування структури економічної науки. Разом із тим не можна не помічати й того, що його трактування спрямоване на “очищення” економічного аналізу (відповідно, його історії) від “отруень”, котрі нібито викликаються економічною думкою (а отже, її історією). Забігаючи наперед, зауважимо: такий підхід і його втілення в працях ученого не були повністю успішними; він часто

виходив за рамки економічного аналізу та досліджував розвиток економічної (нерідко й фінансової) думки.

Свого часу Й. Шумпетер наголошував на спірності розробленого ним підходу до трактування економічної науки та її історії, можливості непорозумінь із цього приводу. Тому частина перша його книги “Історія економічного аналізу” “повністю присвячена методологічним питанням, що пов’язані з подібним підходом, а особливо питанням, у якій мірі справедливо робити різницю між науковим економічним аналізом і економічною думкою, незважаючи на наявність взаємодії між ними” [18, с. XLVII].

Не вдаючись до численних дискусій і нюансів, зазначимо, що масове перейменування в пострадянських країнах кафедр політичної економії на кафедри економічної теорії та заміна навчальних курсів політекономії на курси економічної теорії, які викладаються переважно з неокласичної точки зору, відповідає Шумпетеровому визначенню відмінностей між політекономією і економічною теорією (економічним аналізом). Інша річ — думка багатьох учених щодо необхідності введення в російських і українських (узагалі пострадянських) університетах курсу політичної економії, в якому на рівних правах, без упереджень, викладалися б різні теорії соціально-економічного розвитку (марксистська, еволюційна, інституційна та ін.). Гідне місце в цьому курсі могла б посісти й концепція суспільного розвитку Й. Шумпетера [9, с. 105].

Як бачимо з таблиці, учений своєрідно трактував і прогрес економічної науки, застосовуючи для його оцінки критерій розвитку її аналітичного апарату. Тому він, на відміну від багатьох учених того часу (та й сучасних), обстоював чітку позицію, неодноразово вказуючи на такий прогрес [18, с. 48, 1500, 1501; 21, с. 247—248].

Новаторство Й. Шумпетера проявилось також у дослідженні історії економічного аналізу та економічних проблем реальності в межах визначених ним же класичних ситуацій (або станів) і власного понятійно-категоріального інструментарію економічної науки. Специфічне поняття “класичний стан” учений вживав для опису ситуації, коли після тривалого періоду боротьби й дискусій досягається значний ступінь згоди — відбувається консолідація тих нових і оригінальних праць, які велися раніше [18, с. 62]. У межах класичної ситуації більшість учених-економістів доходить згоди щодо предмета, методів і результатів досліджень. Саме досягнення згоди між економістами щодо основних положень методології й теорії надає можливість “дати аналітичний зріз досягнень” економічної науки в період класичної ситуації [18, с. 503]. Й. Шумпетер обґрунтував наявність трьох таких ситуацій у історії розвитку економічної думки в період від греко-римської економічної науки до середини XX ст. та розкрив у межах кожної з них загальне й особливе в розвитку в часі та просторі.

Таким чином, учений обґрунтував концепцію класичних ситуацій та, розкривши кожну з них, став попередником концепції наукових парадигм,

наукових революцій, конкуруючих науково-дослідних програм, котрі, як відомо, висунули відомі методологи науки Т. Кун та І. Лакатош у 1960—70-х роках. При цьому він абсолютизував дійсний зв'язок політичної економії марксизму й класичної “буржуазної” політекономії, недостатньо врахував вирішальний момент розриву між ними. Тому в кінцевому підсумку Й. Шумпетер не визнавав звершення марксистської наукової революції. Водночас учений абсолютизував реальний зв'язок неокласики та економічної теорії Дж. Кейнса, применшив наявність розбіжностей між ними в галузі позитивної й нормативної економіки. Звідси виникає шумпетерівське ігнорування кейнсіанської наукової революції в економіці та відсутність обґрунтування четвертої класичної ситуації, в межах якої провідну позицію в економічній теорії Заходу зайняло кейнсіанство, а точніше кейнсіансько-неокласичний синтез.

Стосовно деяких сучасних трактувань порушених нами питань зазначимо таке. По-перше, визнання положення про марксистську наукову революцію в політичній економії (економічній теорії) не має скільки-небудь значного поширення в сучасній економічній літературі, швидше заперечується. Відсутні спроби розкриття сутності цієї революції через її специфічні ключові поняття, такі як “тверде (жорстке) ядро”, “захисний пояс (гнучка оболонка)”, позитивна й негативна евристика та ін. По-друге, з одного боку, набули поширення тези про єдність класичної та марксистської політекономії, а отже, про К. Маркса як (нібито) її завершителя. З другого — серед багатьох економістів і суспільствознавців на постсоціалістичному просторі після 1980-х років зажило популярності протиставлення марксистської теорії соціалістичній практиці й навпаки. Зауважимо, що свого часу цей прийом активно використовував і Й. Шумпетер.

Концепція класичних ситуацій із визнанням, по суті, різних наукових революцій і парадигм у вченого виявилася сумісною з твердженнями про загальну безперервність і поетапність розвитку економічних ідей. На наш погляд, такий підхід свідчить не про непослідовність мислення Й. Шумпетера, а про суперечливість процесу реального розвитку наукового аналізу, що має кумулятивно-парадигмальний характер та відображений у його концепції.

Специфіка економічних поглядів вченого полягає в розкритті ним діалектики ланцюжка явищ і процесів “інновація — підприємницький прибуток — конкуренція — інновація”, що є джерелом постійного розвитку капіталістичної ринкової економіки та разом із тим її нестабільної динаміки, бізнесциклів і довгих хвиль.

На наш погляд, у сучасній вітчизняній і зарубіжній економічній літературі вже не достатньо трактувань модних тем, таких як Шумпетер та економічна теорія інновацій, підприємництва, статичної й динамічної, розвитку капіталізму, “творче руйнування” та ін. Основна проблема у висвітленні питань полягає, на нашу думку, не в ретроспективному аналізі та розкритті наукового новаторства, інноваційної діяльності видатного вченого, а в проекції його поглядів на сучасність і майбутнє.

Нова проблема, що з'явилася після 1980-х років, — трактування постсоціалістичного економічного розвитку у зв'язку із системною трансформацією — переходом планової економіки низки колишніх країн державного соціалізму до капіталістичної ринкової економіки (за іншою термінологією, від командно-адміністративної до ринкової системи). Серед величезної кількості трактувань вітчизняними й зарубіжними вченими питань нового перехідного періоду та перспектив соціально-економічного розвитку (раніше ніким не передбачених), виокремимо ті, що стосуються наукового новаторства Й. Шумпетера. Досить умовно ці трактування можна віднести до галузі цікавої футурології, оскільки всі вони тісно пов'язані зі спробами передбачення майбутнього. Такі трактування розвиваються принаймні за трьома помітними теоретичними лініями: “Маркс — Шумпетер — індустріальне суспільство”, “Маркс — Шумпетер — неоіндустріальне суспільство”, “Маркс — Шумпетер — постіндустріальне суспільство”. На перший погляд, ці три ланцюжки відрізняються між собою лише останніми ланками. Але насправді також інтерпретацією перших двох ланок.

У трактуваннях ланцюжка “Маркс — Шумпетер — індустріальне суспільство” акцент робиться на принципових відмінностях бачення майбутнього капіталізму у творах К. Маркса та Й. Шумпетера, “Маркс — Шумпетер — неоіндустріальне суспільство” — на теоретичному й практичному розв'язанні актуальних завдань сучасного перехідного періоду — модернізації економіки та суспільства в процесі створення, функціонування й розвитку ринкового господарства. Нарешті, у трактуванні теоретичної лінії “Маркс — Шумпетер — постіндустріальне суспільство” постає грандіозна картина становлення, функціонування й поступу постіндустріального (інформаційного) суспільства та його економіки як “посткапіталізму”, що перебуває “по той бік матеріального виробництва”. Водночас досліджуються явища й процеси формування нових парадигм економічної теорії (інформаційної, інституціонально-еволюційної, неомарксистської тощо).

Зважаючи на такі концепції, доцільно звернутися до шумпетерівського погляду на передбачення в науці. Він підкреслював, що будь-які передбачення — це ненаукове пророцтво, котре намагається зробити більше, ніж поставити діагноз тенденціям та сформулювати можливі наслідки за умови розвитку цих тенденцій відповідно до власної логіки. Сама по собі така робота, вважав учений, не означає прогнозу або передбачення з ряду причин, найважливішими з яких є: вплив зовнішніх факторів і перешкоди розвитку таких тенденцій; сумісність останніх, навіть за відсутності перепон для їх розвитку, з більш ніж одним результатом; можливість припинення їх розвитку на півдорозі в разі опору йому чи несприятливих умов.

Варто взяти до уваги ту важливу обставину, що Й. Шумпетер усі свої погляди на економічну теорію марксизму та власні розробки проблем розвитку капіталістичної системи, наступу соціалізму постійно супроводжував

численними переконливими й не дуже застереженнями. Нині вони становлять для дослідників не менший (а може й більший) інтерес, ніж деякі позитивні твердження вченого. Аналіз неоднозначних результатів системної трансформації на пострадянському просторі й у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи за два останніх десятиліття, а також ринкових перетворень у Китаї та В'єтнамі зумовив відкриття нових тем досліджень, таких як “розбіжні капіталізми” й “соціалістичне ринкове господарство”, у світлі наукової творчості Й. Шумпетера.

Список використаних джерел

1. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; пер. с англ. и нем. — М. : ЭКСМО, 2007. — 863 с.
2. Шумпетер Й. А. Праці вченого та література про нього з фондів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича : бібліогр. покаж. / уклад.: Н. М. Загородна, М. П. Дячук; наук. ред. і авт. вступ. ст.: П. О. Нікіфоров, Б. Д. Сторощук. — Чернівці : Рута, 2011. — 136 с.
3. Творча спадщина Йозефа А. Шумпетера та трансформація сучасної економіки України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2003 р., Чернівці. — Чернівці : Рута, 2003. — 368 с.
4. Сучасна економічна динаміка в контексті парадигми економічного розвитку Й. А. Шумпетера : матеріали XX міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 жовт. 2011 р., Чернівці / редкол.: П. О. Нікіфоров та ін. — Чернівці : Рута, 2011. — 356 с.
5. Baumol W. J. The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism / W. J. Baumol. — Princeton, N. J. : Princeton University Press, 2002. — 318 p.
6. Heertje A. Schumpeter on the Economics of Innovation and the Development of Capitalism / A. Heertje. — Cheltenham : Edward Elgar, 2006. — 142 p.
7. McCraw Th. K. Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction / Th. K. McCraw. — Cambridge Mass. : Harvard University Press, 2007.
8. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційних революцій / К. Фримен, Ф. Лука ; пер. з англ. Р. Ткачука. — К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. — 510 с.
9. Белянова А. М. Наследие Й. Шумпетера и проблемы экономического развития России / А. М. Белянова, Т. В. Гудкова // Вестник Московского университета. Серия 6 : Экономика. — 2013. — № 2. — С. 85–112.
10. Чухно А. А. Вибрані праці : у 2 т. Т. 1 / А. А. Чухно ; передм. Л. В. Губерського, Т. І. Єфименко. — К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2012. — 557 с.
11. Корнаи Я. Инновации и динамизм: взаимосвязь систем и технического прогресса / Я. Корнаи // Вопросы экономики. — 2012. — № 4. — С. 4–31.
12. Маевский В. Корнаи, Шумпетер и экономическая теория / В. Маевский // Вопросы экономики. — 2012. — № 8. — С. 145–152.
13. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process / J. Schumpeter. — N. Y. : McGraw-Hill, 1939. — 461 p.
14. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий / П. Винарчик // Вопросы экономики. — 2003. — № 11. — С. 15–26.

15. *Шумпетер Й. А.* Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. — К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2011. — 242 с.
16. *Либман А. М.* Экономическая теория и социальные науки об экономике: некоторые направления развития / А. М. Либман ; РАН, Ин-т экономики. — М., 2007. — 305 с.
17. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1985. — 1600 с.
18. *Шумпетер Й. А.* История экономического анализа : в 3 т. / Й. А. Шумпетер. — СПб. : Экон. шк., 2003.
19. *Мэнкью Н. Г.* Макроэкономист как ученый и инженер / Н. Г. Мэнкью // Вопросы экономики. — 2009. — № 5. — С. 86—103.
20. Философия экономики: антология / под ред. Д. Хаусмана ; пер. с англ. — М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. — 526 с.
21. *Шумпетер Й.* Наука и идеология / Й. Шумпетер // Философия экономики. Антология / под ред. Д. Хаусмана ; пер. с англ. — М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. — 520 с.